

Andrej Blatnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ALI NAM KNJIGE LAHKO KAJ POVEJO? ALI O KNJIGAH LAHKO KAJ POVEMO? (Primer televizijske oddaje *Knjiga mene briga*)

Vprašanju, izraženem v naslovu, in iskanju odgovora nanj se članek bliža s klasično znanstveno metodo raziskave z udeležbo ob oblikovanju televizijske oddaje *Knjiga mene briga*. Ta dvajsetminutna pogovorna oddaja o knjigah, ki je že dolga leta na sporedu Televizije Slovenija, nastaja v uredništvu otroškega in mladinskega programa, kar je povzročilo marsikatero recepcijsko zmedo. Ob spodbujanju bralca v dejaven odziv na knjigo so se snovalci oddaje naslanjali tako na klasično literarno teorijo Romana Ingardna kot na novejša Jaussova teoretska spoznanja.

This question is tackled with a classical scientific research method, applied to the television programme *Knjiga mene briga*. This twenty-minute talk show, which has been part of the TV Slovenia programme for years, is produced by the editors of the children's department of the TV Slovenia, which is somewhat confusing. In trying to stimulate readers to active response to literature, the authors have been drawing so to the classical literary theory of Roman Ingarden as to the more recent theoretical findings of Jauss.

V naslovu zastavljeno vprašanje se zdi morda hudo načelno, retorično, celo papirnato, če si ga zastavljamo ljudje iz knjižnega polja. *Seveda* nam knjige lahko kaj povejo – sicer jih ne bi jemali v roke. In *seveda* o njih lahko kaj povemo – sicer ne bi govorili o njih, včasih pa tudi poslušali, kaj o njih govorijo drugi. Vendar smo pripravljeni v isti sapi z enako prepričanostjo govoriti tudi o tem, da je družbena veljava knjig upadla, da ljudje »ne berejo več«, kot sta problem po Dantejevem verzu formulirala Wallace Stegner in George Steiner. Problem branja skušamo spremeniti v problem daljnega in skoraj sovražnega Drugega in žalobno pripominjamo, da – to je mogoče dokazovati s številnimi primeri – so knjige včasih spreminjale svet, zdaj pa ga ne več, oziroma ga vsaj precej manj. Morda kak intimni svet, ne pa seštevka teh svetov, naš skupni, družbeni svet.

Vprašanju, izraženem v naslovu, in iskanju odgovora nanj sem se bližal s klasično znanstveno metodo raziskave z udeležbo ob oblikovanju televizijske oddaje *Knjiga mene briga*. Ta sprva petnajstminutna, zdaj dvajsetminutna pogovorna oddaja o knjigah je že dolga leta na sporedu Televizije Slovenija. Žal ne vem natančno, kdaj se je oddaja začela, tudi običajna znanstvena metoda za pozitivistične

vire (guglanje) ni prinesla pravih zgodovinskih gradiv, le spoznanje, da se je naša naslovna sintagma uveljavila marsikje in v marsikateri obliki. (Srečamo lahko gesla 'zdravje mene briga', 'delo mene briga' in podobna, ki sicer izgubljajo rimo, ohranjajo pa potrebo osebnega interesa za samostalniški pojem.) Osebni spomin mi pravi, da smo prve oddaje snemali leta 2002, menda se je začelo nekje marca. Izhodiščno metodo oddaje – pogovor z dvema strokovnjakoma, pa ne literarnima, ampak strokovnjakoma za v knjigi obravnavano temo – namreč smo prvič javno preskusili ob moji knjigi *Zakon želje*, ki je tisto leto dobila nagrado Prešernovega sklada, in v zdaj pokojnem Jazz klubu Gajo, ki je v času svojega obstoja gostil največ ne le jazzovskih, temveč tudi literarnih dogodkov v Sloveniji, na oder povabili raznolike goste od Mance Košir in Vesne V. Godina prek Alojza Ihana in Polone Glavan do Pavleta Ravnohriba in Toma Križnarja, da so v dvojcih govorili o posameznih zgodbah iz knjige. (Posnetek tega pogovora na DV kaseti še imam, samo kamere, ki bi ga predvajala in mi pomagala ugotoviti, katere zgodbe smo obravnavali, nimam več, zato sem tudi do kupovanja knjig na e-bralnikih zaenkrat zadržan.)

Oddaja je vsa leta nastajala v uredništvu otroškega in mladinskega programa (z letom 2011 pa naj bi se selila v kulturnoumetniški program), kar je povzročilo marsikatero recepcijsko zmedo. Velikokrat smo slišali, da je raven pogovora za otroke in mladino pač prezapletena, na kar smo ustvarjalci oddaje strumno odgovarjali, da smo mi brali Dostojevskega že konec osemletke in da oddajo snujemo za podobne bralce, kot smo bili sami, torej za bodoče mnenjske voditelje, približevanja spodnjim mejam splošnega okusa je celo na javni televiziji že preveč. V kategoriji otroške in mladinske oddaje smo prejeli tri leta zaporedoma tudi nagrado viktor, kar je na oddajo opozorilo tudi tiste, ki se sicer knjigi širom izogibajo. Sama gledanost oddaje za oddajo kulturne in, priznajmo, zahtevnejše vsebine sploh ni bila slaba, bližala se je gledanosti manj popularnih zabavnih oddaj, nekoliko je pričela padati, kakor se zgodi vsaki televizijski oddaji, šele takrat, ko se je pričela seliti v kasnejše termine predvajanja, močno pa je skočila, kadar smo v oddaji predstavljali kako splošno znano osebnost. Očitno se prst na daljincu umiri, če na katerem od kanalov ujame znan obraz, bi lahko ne pretirano cinično povzeli.

Oddajo sem začel snovati z mislijo, da je potrebno prikazati, kako različne so knjige in kako različne reči lahko povedo različnim ljudem. Že ko sva z Milanom Deklevo, ne le odličnim pesnikom in sploh književnikom, ampak tudi odličnim tedanjim televizijskim urednikom, ob skodelicah kave snovala oddajo, je bilo moje izhodišče vnaprejšnji boj proti stoličenju brezprizivnega razslojevalca v podobi voditelja oddaje. Povedano s preprostejšimi besedami: oddaje kot *Oprah Winfrey Show*, *Apostrophes* in *Das Literarische Quartett* so uveljavile svoje voditelje kot tiste, ki lahko povzdignejo sebi ljubo knjigo v višave ali pa jo zmeljejo v prah. Znano je, da se knjige, ki je izbrana v Oprah Show, proda med pol milijona in milijonom izvodov več kot sicer, kar je celo za angleško jezikovno okolje osupljiva številka, Cees Nooteboom pa mi je pripovedoval, da je prodaja nemškega prevoda njegovih *Ritualov* poskočila z dva tisoč na sto tisoč izvodov v *mesecu dni*, ko je Marcel Reich-Ranicki na televiziji povedal, da kaj tako dobrega že zelo dolgo ni bral. Te moči posameznika si na slovenski televiziji nisem želel. Želel sem si ljudi, ki bi jim bile všeč čim bolj različne knjige, zato se mi je zdelo dobro, da je tudi voditelj več in da so različni.

Za različnost sem voditelje izbral iz zelo različnih ozadij. Tina Košir je kot gimnazijka z mano vodila pogovor na bežigrajski gimnaziji, in to je bil ne le najboljše pripravljen, ampak tudi najbolje voden pogovor, na katerem sem sploh bil; Dražena Dragojevića sem poznal ne le kot bistrega in duhovitega knjižnega kritika, kar je sicer žal kmalu opustil, temveč tudi kot odličnega odrskega improvizatorja, ta talent pa izpričuje tudi v današnjih scenskih nastopih; Katja Šulc je edina imela nekaj izkušenj s televizijskim vodenjem, knjige pa je spremljala tudi kot novinarka, nekaj jih je tudi prevedla. Zavedal sem se tveganj. Prvo je bilo, da se voditelji pred kamero ne bodo znašli, drugo, da jih bo vendarle preveč – da si ne bodo ustvarili lastne identitete in bodo potemtakem tudi njihove knjižne izbire in debate preveč poenotene. Vendar se to ni zgodilo, raznolikost smo gojili tudi naprej – ko so mi voditelji predlagali, da bi v ekipo vzeli še enega moškega in mi predlagali Tadeja Troho, takrat študenta primerjalne književnosti in filmskega igralca (*Kruh in mleko*, kasneje *Estrelita*), danes pa doktorja filozofije, me je Tadej na prvi skupni kavi v Dvornem baru prepričal, da je pravi za priključitev ekipi – naravnost mi je povedal, da je oddaja po njegovem mnenju slaba, preplehka, knjige, ki jih obravnavamo, pa presplošne, treba je obravnavati tematike, ki sicer na televizijo ne pridejo, in se jih lotiti bolj resno. (Tudi zaradi tega njegovega stališča podpore prezrtim temam, ki so se ga sčasoma nalezli, v različni meri, tudi ostali, je analiza knjižne refleksije, ki jo je v letu 2009 naročilo Ministrstvo za kulturo, pokazala, da *Knjiga mene briga* med vsemi mediji, ki obravnavajo knjige, jemlje v obzir največ humanističnih in družboslovnih vsebin in najbolj široko območje založnikov, med njimi številne t. i. ‘male’ založnike.)

Vendar sem po drugi strani moral upoštevati tudi to, da bo gledalec zaupal tistemu, za katerega ‘predpostavlja, da ve’, da torej ob (na začetku) brezimnih voditeljih ne moremo imeti še brezimnih gostov, sicer bo kredibilnost oddaje omajana. Zato smo skušali s formulo ‘ena znana osebnost in eden manj znan, ki pa ima o temi knjige kaj tehtnega povedati’, a priznati moramo, da se je moral ta koncept glede na objektivne okoliščine (vnaprej določen čas snemanja je marsikomu od ‘znanih’ onemogočil obisk, iskanje neznanih strokovnjakov pa včasih ni obrodilo pravih rezultatov – včasih smo našli ljudi, ki bi bili odlični sogovorniki, vendar niso hoteli govoriti pred kamero!) precej prilagajati. Tudi načrt, da bo vsak sogovornik v oddaji samo enkrat, je zdržal le do stote oddaje, potem smo začeli vabila ponavljati in pazili le na to, da je med nastopi minilo vsaj nekaj časa. Pokazal se je učinek zunanjega motivacijskega dejavnika in gledalce je bolj pritegnilo, kaj berejo mnenjski voditelji, kot pa to, kaj berejo javno manj uveljavljeni strokovnjaki. Parcialni prodajni odzivi, za katere smo slišali, so tako sporočili, da je po predstavitvi knjige Mitje Čandra *Pokrajine proze*, ki sta jo hvalila Mario Galunič in Jure Ivanušič, založba prodala 150 izvodov knjige, kar je precej več, kot se tovrstne knjige na letni ravni sposodi v splošnih knjižnicah, kaj šele prodaja zasebnim kupcem v knjigarnah. Vodilni skok v prodaji pa je doživela knjiga Clarisse Pinkole *Estés Ženske, ki tečejo z volkovi* – splošno zanimiva vsebina, priporočili Mance Košir in Darje Švajger, zmagovita kombinacija. Ti odzivi so seveda vrgli novo luč na kritične misli o problemu preobrazbe mnenjskih voditeljev v današnjem času, ko o družbenih problemih mediji raje sprašujejo trenutno veljavne lepoticke in prvake v bogatenju kot koga bolj socialno ali mišljenjsko artikuliranega. Pred nami je vprašanje, komu je slehernik sploh še pripravljen prisluhniti in upoštevati njegovo mnenje.

S tem vprašanjem pa smo se sami srečevali iz oddaje v oddajo. Skušnjava, da bi zašli v globalni medijski trend, po katerem medij več ne prodaja svoje vsebine bralcem, gledalcem in poslušalcem, temveč svoje bralce, gledalce in poslušalce oglaševalcem, bi lahko združila tudi socialno učinkovitost oddaje (čeprav bi morda povečala njeno ekonomsko in bi se knjig, predstavljenih v oddajah, prodalo precej več, če bi predstavljali knjige, ki se lažje prodajajo, česar so si želeli tisti založniki, ki so v oddaji videli predvsem tržno orodje). Odvisnosti smo se izognili že deklarativno: štiri knjižne izvode, potrebne za izvedbo oddaje (za voditelja, oba gosta in realizatorja), dosledno kupujemo – kar nam omogoča tudi jezиковo domisljico, da naše oddaje nedvomno povečujejo knjižno prodajo, saj se izbrane knjige proda najmanj štiri izvode več ☺.

Še večji odmik od splošne filozofije '*vsi izvajamo tv prodajo*' pa je bil najbrž v tem, da smo skušali premakniti dojemanje knjige kot izvršenega dejstva v knjigo kot začetno točko – v oddaji začetno točko pogovora, po oddaji, upali smo, začetno točko razmisleka. Današnji človek zaradi splošnega načina organiziranja družbenega polja pričakuje vse več izgotovljenih izdelkov, ki jih lahko samo plača in uporabi, ne da bi se moral z njimi na kakršen koli način še ukvarjati. (Z zanimanjem sem pred leti poslušal indijsko zgodbo o motorjih, za katere se je vedelo, da prihajajo iz tovarne neustrezno dokončani, vendar to kupcev ni motilo; ko so motor kupili, so ga pač razstavili in popilili obročke na batih na tak obseg, da je motor pričel delovati – bili so veseli, da so motorji sploh bili na voljo. Najprej se mi je zdelo, da kaj takega v Evropi že ne bi šlo – potem sem se spomnil, po koliko danes brezumnih ovinkih smo pred dvajsetimi leti prihajali do zelenih proizvodov.) Celo današnji bralec si želi roman, ki bi bil prijazen do uporabnika, ki bi mu povedal vse, kar mora vedeti, in ki bi mu po možnosti že dal etična stališča, ki naj jih do dogajanja v romanu zavzame – zdi se mu odveč, da bi o zadevi moral razmišljati in si jo razlagati sam. Morda, sem razmišljal sam, zato prihaja do spremenjenega odnosa med besedo in podobo, zato do zmage črte nad črko in do znanega gesla »slika nam pove več kot tisoč besed,« s katerim je Mobitel vabil k investiciji v slikovno (MMS) sporočanje. Ker pove bolj določno in zahteva manjšo ustvarjalno udeležbo. (Tudi zato oddaje namenoma nismo zasnovali preveč vizualno.) Vendar sem se po drugi strani spomnil stališča nemškega filozofa Petra Sloterdijka, da je knjiga v današnjem svetu eno redkih občil in družbenih situacij, ki nam omogoča spremljanje svoje ponudbe z 'našim' lastnim ritmom, kadar želimo in kolikor hitro želimo.

Ob spodbujanju bralca v dejaven odziv na knjigo smo se lahko naslanjali tako na klasično literarno teorijo (Roman Ingarden, »književnost obstaja zgolj intencionalno,« pol jo ustvarijo pisateljevi psihični procesi in njegova duhovna zgodovina, pol pa bralčevi in njegova zgodovina) kot na novejša teoretska spoznanja (Hans Robert Jauss, recepcijska estetika, bralčev odziv, horizont pričakovanja, estetska distanca). Zlasti premik v pomenu bralčevega odziva je bil sprva sprejem z nekaj nelagodja – a ne bomo govorili o knjigi? Bomo. A ne bomo o tem, kako je narejena, a je dobro napisana, prevedena in tako naprej? Mogoče tudi malo, ampak zlasti o tem, kar je sprožila v nas. Nelagodje smo skušali odpraviti s primerjavo, da tudi pri obisku nove gostilne o hrani povemo, ali se nam je zdela dobra ali ne, kako je bila pripravljena, pa je važno zlasti kuharju med nami – jedca ne zanima, na koliko je bila ogreta pečica, da se je pečenka zapekla tako, kot se je.

Pogovarjanje je zmeraj tudi tveganje – ko izberemo goste, nikoli ne moremo docela izbrati tega, kaj bodo gostje povedali. Ena najbolj dramatičnih uredniških izkušenj zame je bil ogled pogovora o knjigi Melvina Burgessa *Džank*. Oddajo, v kateri se je Tina Košir pogovarjala z mladima zdravljenima narkomanoma, sem gledal v času predvajanja, hkrati z vsemi televizijskimi gledalci. In ko sta na vprašanje: »Kakšen pa je svet na drogi?« začela odgovarjati nekako »Krasen, vse je tako lepo ...«, sem že videl razjarjene gledalce, ki kličejo na televizijo in protestirajo. Vendar je Tina spretno nadaljevala: »Je potem tudi ljubezen močnejša?« in sogovornika sta odvrnila »Kje pa, na drogi si čisti egoist, samo sebe vidiš, nobene ljubezni nisi zmožen,« in oddaja je stekla dalje.

Na tem mestu se je med teoretskimi osnovami oddaje vredno spomniti tudi Wernerja Heisenberga in njegovega pravila nedoločenosti, ki nam, skrajšano povedano, daje vedeti, da vselej meritev vpliva na merjeno, in točka, s katere gledamo, na tisto, kar vidimo. Knjigo zmeraj beremo iz nekega 'svojega' položaja, ki je lahko tudi interesni položaj. Vendar sodelavci pri oddaji *Knjiga mene briga* vemo, da nas knjiga lahko ne le o čem pouči (klasična literarna terminologija bi rekla, da ima spoznavno funkcijo) ali nam nudi bralni užitek (estetsko funkcijo), temveč tudi premakne naše zaznavanje sveta, naš vrednostni aparat (etično ali vrednostno funkcijo). Zato izbiramo knjige, ki so izziv, ki ne potrjujejo stanja sveta, ampak ga preverjajo. Te knjige nam po naše *lahko* kaj povejo. In *kaj* je tisto, kar nam lahko povejo te knjige, to nas zanima – tako zanima, da o tem ne razmišljamo le sami, temveč prisluhnemo tudi, *kaj* o tem *kaj* povejo izbrani sogovorniki.